

України, закони України, Конвенція про боротьбу з тероризмом, 1977 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, 1997 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, 1999 р., інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України. Координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний центр при Службі безпеки України.

Тероризм — явище досить складне, динамічне та багатопланове. З огляду на все сказане вище, навряд чи нам вдасться подолати його у ХХІ столітті, не кажучи вже про соціальні причини, що його породжують. Але це не означає, що боротьба зі злочинними проявами не має сенсу. Можливо, просто треба змінити методи цієї боротьби, адже зло може породити лише зло — це давно відома істина. Людству вже давно слід було виробити єдину гуманну систему боротьби з тероризмом, а не знищувати окремі політичні угруповання, релігійні організації та застосовувати при цьому такі жадливі засоби і методи, які навіть порівняти не можна з тими, що їх використовували терористи.

Тероризм — суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади, або вчиненні інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Терористичний акт — злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258—260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України.

Терористична діяльність охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- пропаганду і поширення ідеології тероризму;
- фінансування завідомо терористичних груп (організацій) або інше сприяння їм.

Боротьба з тероризмом — діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності.

Терористична організація — стійке об'єднання трьох і більше осіб, створене з метою скоєння терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

5.2. Геополітика

5.2.1. Поняття геополітики, її методи і функції

Те, що сьогодні розуміють під геополітикою, існувало з давніх часів. Стародавні мислителі нерідко розмірковували над географічним розташуванням держав, їх кліматичними умовами, структурою населення, взаємовідносинами між державами та регіонами. Однак даний об'єкт дослідження не мав власної назви. Лише в 1916 р. шведський учений Рудольф Челлен (1864—1922) ввів у науку поняття “геополітика”, розуміючи під нею “доктрину, що розглядає державу як географічний організм чи просторовий феномен”. Фактично, геополітика Р. Челлена розвивала давній предмет — політичну географію, не претендуючи на самодостатність. Та й сам автор не претендував на роль першовідкривача, вважаючи своїм

вчителем Фрідріха Ратцеля (1844—1904). Ще в 1897 р. побачила світ книга Ф. Ратцеля “Політична географія”, в якій держава розглядалася як живий організм, укорінений в ґрунті. Для фахівців російського і німецького генеральних штабів Д. Мілютіна, А. Снесарева, Х. Мольтке-старшого і А. Шліффена геополітика була “військовою статистикою”, тобто синтезом фізичної і економічної географії. Проте політичні події, на які було таке багате ХХ ст., швидко зробили цю молоду галузь знань надзвичайно популярною. Необхідно погодитись із твердженням російського дослідника І.Г. Усачова, що “геополітика виникла як динамічна дисципліна, творці й прихильники якої досить гнучко пристосовували свої погляди до умов, що змінювалися”.

Можливо, саме тому, наукову діяльність К. Хаусхофера (1869—1946) нерідко безпосередньо пов’язують з націонал-соціалістським рухом та його експансіоністськими апетитами. Вищеназваний німецький дослідник мало що додав до наукового визначення предмета, хоча “зробив з геополітики ефективний пропагандистський орган, покликаний сприяти в Німеччині “усвідомленню простору”. Ще далі пішов, очолюваний К. Хаусхофером німецький журнал “*Zeitschrift für Geopolitik*”, в якому геополітика розглядалася як наука “про відношення землі та політичних процесів”, мистецтво керування практичною політикою. На глибоке переконання впливового німецького журналу, геополітика — це “географічний розум держави”.

Безперечно, наукові розробки К. Хаусхофера та його “школи” мали значний вплив на формування гітлерівських доктрин “життєвого простору”, хоча вони значною мірою поступалися геополітичним схемам англійського вченого Хелфорда Джорджа Макіндера (1861—1947), окресленим у його праці “Географічна вісь історії”. Схема Макіндера доволі проста: “Хто владарює над Східною Європою, той владарює над центральною землею. Хто владарює над центральною землею, той владарює над світовим островом. Хто владарює над світовим островом, той владарює над світом”. Варто погодитись з правомірним твердженням Реймона Арона (1905—1983), що “саме ці три тези, згодом вульгаризовані, мали найбільший успіх. Німецькі геополітики, безперечно, ознайомили з ними Гітлера, й, мабуть, він ними надихався. Теорія, яка претендувала на науковість, перетворилася на ідеологію, що виправдовувала завоювання”. Своєю теорією Х. Макіндер наблизився до географічної ідеології, яка на практиці могла привести до серйозних наслідків.

“Макіндер не мав наміру сформулювати принципи географічної ідеології, якщо розуміти під цим поняттям виправдання за допомогою аргументів географічного порядку цілей або амбіцій політичного характеру, — розмірковує Р. Арон. — І все ж таки він був біля джерел багатьох географічних ідеологій. А ці останні завжди зводяться до однієї фундаментальної ідеї: простір передусім — завдяки своїм розмірам або своїй якості — є ставкою в боротьбі між людськими спільнотами. Водночас ідеології простору як ставки діляться на дві категорії залежно від того, про яку необхідність ідеться — економічну чи стратегічну. *Ідеологія життєвого простору* належить до першої категорії, *ідеологія природних кордонів* — до другої. Перша мала особливий успіх у Німеччині, друга у Франції. Макіндер не підписувався під німецькою ідеологією життєвого простору, але він її підготував, висунувши химерну концепцію, однаково протиставлену як манчестерському лібералізмові, так і *грабіжницькому протекціонізмові (protection of a predator type)*”.

Історія довела, що геополітики як доктрини остерігались, бо “ця наука розкривала основоположні механізми міжнародної політики, які лідери політичних режимів, як правило, прагнуть приховувати за гуманною риторикою або абстрактними ідеологічними схемами. У багатьох випадках геополітиків не визнавали як вчених, але при цьому активно використовували їхні наукові викладки для вироблення міжнародної стратегії. Так, ідеї засновника геополітики англійського вченого Хелфорда Дж. Макіндера не сприймалися в академічних колах і в той же час широко застосовувались владними структурами при формуванні міжнародної політики Англії”.

По закінченні Другої світової війни закономірно звинувачували німецький націонал-соціалізм, ідеологія якого на практиці призвела до величезних людських жертв. Подібна доля спіткала і геополітику, так вдало використану Третім рейхом. Особливо це стосувалося Радянського Союзу, де геополітика була офіційно заборонена. Констатуємо, що тільки офіційно, бо висока партійна верхівка ніяк не могла обійтися без неї, розробляючи різноманітні проекти (протистояння США в “холодній війні”, створення прорадянських режимів у країнах Східної Європи, вторгнення в Афганістан тощо). Не викликає жодних сумнівів, що у

піввоєнний період зовнішній курс СРСР відповідав геополітичним концепціям, що розроблялись у партійно-державному керівництві відповідними спеціалістами. Зокрема, йдеться про стратегію СРСР у Світовому океані, де дві наддержави активно змагалися у прагненні встановити контроль над морськими просторами. В післявоєнний період геополітика набула двох нових значень: 1) як синонім геостратегії у вирішенні конкретних зовнішньополітичних та військово-стратегічних завдань; 2) як еквівалент політичної географії в поясненні районування політичних процесів як регіонального, так і глобального рівнів.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. відбувається переоцінка цінностей, хоча геополітика продовжувала залишатися західною політологічною концепцією. Її відродженню на теренах СРСР, а згодом СНД сприяли крах двополюсного світу, розпад соціалістичного табору і Радянського Союзу, революції в країнах Центрально-Східної Європи, розпад Югославії та Чехословаччини, об'єднання Німеччини. Все це привело до швидкого розвитку геополітичної думки.

На сьогоднішній день налічується кілька десятків, якщо не сотень, різноманітних визначень геополітики. Вперше, за всі роки паплюження, до геополітики лояльно поставився "Советский энциклопедический словарь" (1989): Геополітика — західна політологічна концепція, згідно з якою "політика держав, особливо зовнішня, в основному визначається різноманітними географічними факторами: просторовим розміщенням, наявністю або відсутністю природних ресурсів, кліматом, густотою населення і темпами його приросту". З того часу в Росії та Україні з'явилися сотні праць, в яких їх автори намагалися або запропонувати власне визначення поняття "геополітика", або модернізувати попередні. Дозволимо собі спинитися на деяких з них.

Російський вчений М. Нартов сформулював стисле визначення геополітики, як "науки, системи знань про контроль над простором", виділивши в ній два напрями: доктринально-нормативний і оціночно-концептуальний. На думку російського дослідника М. Мироненка, термін "геополітика" у науковому сенсі має, принаймні, два аспекти: культурно-психологічний і концептуальний". Автор резонансного підручника з геополітики російський політолог О. Дугін зізнався, що важко дати визначення цієї дисципліни, "настільки розпливчастої і водночас виразної та захоплюючої". Вчений вважає, що "геополітика — це світогляд, і в цій якості її краще порівнювати не з науками, а з системами наук. Вона перебуває на тому ж рівні, що й марксизм, лібералізм", а на відміну від економічних ідеологій, геополітика ґрунтується на тезі: "географічний рельєф як доля". "Геополітика, — зауважив в іншому місці своєї праці А. Дугін, — це світогляд влади, наука про владу і для влади... Геополітика — дисципліна політичних еліт (як актуальних, так і альтернативних), і вся її історія переконливо показує, що нею займалися виключно люди, які брали активну участь у процесі управління країнами і націями, або готувалися до цієї ролі". Отже, "геополітика — це наука управляти".

Відомий російський політолог, соціолог, філософ і геополітик Камалудін Гаджієв теж визнає, що хоча термін "геополітика" став одним із найпопулярніших у нашому лексиконі, проте "це ніскільки не полегшує завдання з'ясування його змісту". Нерідко, констатує К. Гаджієв, "під геополітикою розуміють традиційну для політичної науки галузь досліджень зовнішньої політики. Це пояснюється тим, що в центрі геополітики як дисципліни лежать основоположні проблеми сучасного світового співтовариства, які перебувають у полі зору світової та вітчизняної міжнародно-політичної науки. Разом з тим геополітика покликана виробляти нові парадигми, форми і методи цих досліджень". К. Гаджієв переконаний, що "гео" в понятті "геополітика" означає не просто географічний чи просторово-територіальний аспект в політиці тієї чи іншої держави або групи держав, воно викликане позначати всесвітньопланетарні масштаби, параметри і виміри, правила і норми поведінки в цілому, а також міжнародної політики окремих держав, союзів, блоків у всесвітньому контексті. Ще в середині 70-х років американський політолог К. Грей визначив геополітику як науку про взаємозв'язок між фізичним середовищем і світовою політикою".

Український вчений В. Дергачов з ностальгією відзначав, що ХХ століття скомпрометувало геополітику, яка дозволяла логічно і кваліфіковано робити висновки про наслідки глобальних змін у світі, що спричинило дефіцит професійних політиків. В. Дергачов вважає, що найвлучніше визначення геополітиці дав К. Хаусхофер, отже, надалі немає сенсу придумувати щось нове. Львівський дослідник Мирослав Дністрянський запропонував "розмежувати політичну географію і геополітику, розглядаючи політичну географію як географічну науку про територіальні особливості політичних об'єктів, процесів і явищ,

геополітику — як прикладну дисципліну на стику географії, політології і політики, яка вивчає різні аспекти політичної діяльності, зумовлені такими географічними особливостями, як розташування і розміри території, природно-ресурсний потенціал, стан навколишнього середовища, розміщення соціально-економічних і політичних об'єктів тощо. Разом з тим, політична географія, особливо прикладна, може бути, на його думку, основою і опорою геополітичних доктрин”.

Виходячи з такого підходу, під геополітикою, в основі якої є прикладна політична географія, мають на увазі “сукупність заходів держави, спрямованих на розв’язання засадничих проблем її функціонування як територіально-політичної системи — територіальної стабільності і цілісності, поступального розвитку. Для цього необхідно підтримувати баланс і рівновагу в трьох основних підсистемах, забезпечивши, по-перше, безпеку і оптимальну освоєність державної території, недоторканність державних кордонів; по-друге, оптимально-просторову структуру державно-територіального устрою; по-третє, синтез регіональних позитивних етнокультурних ознак — складової національної ідеї — і загальнонаціональний характер впливу політичних партій. Ці концептуальні положення можуть бути закладені в основу внутрішньої геополітики. Завдання зовнішньої геополітики — встановити такі зв’язки і відношення держави як особливого територіально-політичного утворення з зовнішнім світом, які сприяли б її рівновазі і стабільності”. Таким чином, М. Дністрянський поділяє геополітику на “внутрішню” і “зовнішню”, твердячи, що між ними має бути певна гармонія. Що стосується прикладної політичної географії, то вона, на думку вченого, є складовою частиною геополітики.

Автори короткого енциклопедичного словника “Філософія політики” під геополітикою розуміють “політологічну концепцію, що вбачає у політиці (головним чином зовнішній) тієї або іншої держави засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторового розташування країни, розміру території, наявності або відсутності (обмеженості) природних ресурсів, клімату, кількості і густоти населення тощо”. Визнається роль географічного чинника, але його не вважають вирішальним, оскільки він поступається перед національними інтересами, політичними та економічними пріоритетами, рівнем розвитку суспільства, характером державного устрою, рівнем життя населення тощо. Геополітика є “синтетичним інструментом при аналізі взаємодії держав на міжнародній арені”. У цьому ракурсі варто нагадати вислів відомого французького романіста Моріса Дрюона: “Державі зовсім не обов’язково для того, щоб стати могутньою, мати величезну територію або велике народонаселення. Потрібно лише, щоб у народі було розвинуте почуття гордості, щоб він був здатний на порив і щоб ним тривалий час правив розумний монарх, який спромігся б запалити в душах людей вогонь великих прагнень”.

Автори колективної монографії “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти”, з одного боку, погоджуються з визначенням геополітики, даним К. Хаусхофером, а з другого — не заперечують сентенцій А. Дугіна. Хоча при цьому зауважують, що “геополітичні конструкції не дають абсолютної відповіді на складні і різноманітні питання політичних і міжнародних подій, але можуть і повинні використовуватись як чіткі орієнтири”. Одна з популярних геополітичних енциклопедій трактує геополітику як “теорію і практику сучасних міжнародних відносин і перспектив їх розвитку з урахуванням широкомасштабного системного впливу географічних, політичних, економічних, військових, демографічних, екологічних, науково-технічних і інших факторів”.

Оригінально, на нашу думку, підійшов до визначення поняття геополітики російський вчений С. Переслегін, який під нею розуміє “триєдність науки, технології та трансценденції”. Із виключно формальної точки зору геополітика вивчає (трактує) фізико-географічну, економіко-географічну, расово-антропологічну, культурно-конфесійну, семантичну і, нарешті, цивілізаційну обумовленість динаміки міжнародних відносин, світової торгівлі, глобальної онтології людства. Практична ж геополітика — це теорія позиційної гри на світовій шахівниці.

Геополітика використовує три групи методів: загальнонаукові — системний, соціально-психологічний, порівняльний, історичний, функціональний, інституціональний та ін.; логічні — аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання; емпіричних досліджень — аналіз документів, опитування, безпосередні спостереження, теорію ігор тощо. Системний метод, яким добре володів Т. Парсонс (1902—1979), дозволяє розглядати будь-яку сферу суспільного життя, зокрема і геополітику, як цілісний організм, що перебуває в нерозривному взаємозв’язку з навколишнім середовищем через входи і виходи. Розглядаючи суспільство як систему, Т.

Марсонс констатував: "... це поняття, яке розкриває взаємозалежність між складовими частинами, елементами та процесами в такий спосіб, що може бути встановлена правильність у відносинах. І водночас воно вказує на взаємозалежність між таким комплексом та його оточенням". Будь-яка система, а геополітика не становить винятку, прагне до самозбереження і виконує визначені функції, серед яких найважливішими залишаються розподіл цінностей і ресурсів.

Соціально-психологічний метод орієнтує на вивчення залежності поведінки індивідів чи груп від їх включення в більш глобальні спільноти, а також на дослідження психологічних характеристик націй, класів, натовпу, малих груп тощо. Завдяки йому аналіз геополітичної ситуації вивчається в динаміці. *Порівняльний метод* передбачає співставлення однотипних явищ життя для виділення їх спільних рис і специфіки. Завдяки йому стає можливим ґрунтовно вивчати досвід інших народів і держав. *Історичний метод* вимагає вивчення всіх явищ життя в послідовному часовому розвитку, притримуючись схеми "минуле — сучасне — майбутнє". *Нормативно-ціннісний метод* надає геополітиці людський вимір, вносячи до неї певний моральний початок. *Функціональний метод* вимагає ретельного вивчення залежностей між різними сферами суспільного життя, країнами та групами країн. *Метод структурно-функціонального аналізу* передбачає розглядати суспільство, державу та союз держав як складну структуру, кожний елемент якої виконує специфічні функції. *Інституціональний метод* спрямовується на вивчення діяльності інститутів, при допомозі яких здійснюється політична діяльність. *Антропологічний метод* на перше місце висуває не соціальні фактори, а природу людини та її потреби (повітря, вода, їжа, одяг, житло тощо).

В теоретичному плані для геополітики важливим методом емпіричних досліджень є *метод гри*. В цьому аспекті заслуговує на увагу та всіляке схвалення "Самовчитель гри на "Світовій шахівниці", розроблений російським вченим С. Переслегіним. Його "транспортна теорема" дозволяє оцінювати політичну стабільність державних утворень, використовуючи тільки відкриту інформацію. Вона розглядає розвиток державних механізмів через два чинники — інформаційний та економічний, перший з яких, на думку автора, більш прозорий. Прикладом застосування "транспортної теореми" був аналіз стабільності Радянського Союзу, проведений С. Переслегіним у 1986 р. Екстраполюючи офіційні дані за зростанням ВВП і фінансового еквіваленту перевезень вантажів, автор припустив, що після 1990 р. "інфраструктурний показник" починає падати. Виходячи з цього, було зроблено висновок про неминучий розпад СРСР в останньому десятиріччі ХХ ст. Дослідник додавав, що якби "перебудова" не супроводжувалася економічною катастрофою (тобто деградацією виробництва в регіонах), наслідки могли б бути навіть більш серйозними — в цьому випадку прогнозувалося відокремлення Далекого Сходу з наступним поділом Росії по лінії Урал — Волга.

Відображаючи об'єктивні зв'язки і закономірності реального життя, геополітика покликана виконувати цілий ряд функцій: *пізнавальну* — вивчати тенденції геополітичного розвитку країн і народів, зміни різноманітних явищ, процесів, подій; *прогностичну* — визначати вірогідний прогноз розвитку геополітичних сил, їх вплив на міжнародні відносини; *управлінську* — збирати й аналізувати емпіричну інформацію, виробляти конкретні управлінські рішення і рекомендації; *ідеологічну* — теоретично осмислювати геополітичну стратегію певної держави і переконувати політичну еліту й громадян своєї країни в її дієвості та пізнавальності.

Складові геополітики. Ще зовсім недавно геополітика розвивалася в ракурсі проблематики політичної географії, а сьогодні вже доводиться говорити про самодостатність таких дисциплін, як геоekonomіка, геоecологія, геокультура тощо. Одні дослідники називають геоekonomіку складовою частиною геополітики, інші — геостратегією. В сучасних умовах предметом геоekonomіки вважаються маловивчені реалії сучасного глобалізованого світу, а саме: *нові системи управління економічними процесами, нові суб'єкти прийняття рішень, нові форми організації цілостей.* Суб'єктами геоekonomіки є національні корпорації, які беруть активну участь у світовому поділі праці, або володіють баченням майбутньої преадаптації. С. Переслегін сучасний геоekonomічний універсум зображує у вигляді піраміди, фундаментом якої є сільськогосподарські регіони. Поверхом вище знаходяться галузі, які виробляють сировину. Наступні два поверхи мають індустріальний характер і включають в себе галузі, зайняті низькотехнологічним виробництвом. Нарешті, останні, верхні шари — постіндустріальні. Тут виробляється інтелектуальна сировина і діють єдині правила геоekonomічної гри. В межах побудови такої піраміди проглядаються чотири частини світу: *південь* — спеціалізується на

доіндустріальному виробництві; *схід* — розвиває класичну індустрію; *захід* — царство високих технологій; *північ* — випускає інтелектуальну сировину.

Сьогодні *геоекономіка* — наука про державну стратегію розвитку, досягнення світової чи регіональної могутності переважно економічним шляхом. Цілісність світу зумовлюється взаємодією різномасштабних соціально-політичних, економічних, етнічних та екологічних процесів, для яких характерна просторова поляризація. Різноманітні геополітичні та геоекономічні процеси, нашаровуючись один на одного, утворюють *геострати* — стратифіковані багатовимірні комунікаційні простори та *геомари* — енергозбиткові рубіжні поля. Добробут держави залежить не тільки від природних багатств, адже можна мати великі запаси енергетичних ресурсів і залишатися бідними. У світі загальновідомі й інші приклади, коли обділена природними багатствами країна розквітає. Отже, вся річ у пропорціях, співвідношенні між джерелами продуктивної енергії людини та іншими ресурсами. Наприклад, західноєвропейська цивілізація досягла значних успіхів не стільки за рахунок вигідного географічного становища, скільки через перейняту античність. В. Дергачов виділяє наступні типологічні об'єкти рубіжної комунікативності: *геополітичні, геоекономічні, соціокультурні та геоекологічні*.

На сьогоднішній день уже застарілою бачиться геополітична концепція “центр — периферія”. В сучасному світі можна виділити принаймні чотири типи транскордонних регіонів: сврорегіони (переважно між країнами ЄС, між ЄС і кандидатами у члени Союзу); транскеанські макрорегіони (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво); трансморські субрегіони (Чорноморське економічне співробітництво); спеціальні зони між світо-економіками (Великий Сянган) в єдиному соціокультурному просторі (Китай) з метою возз'єднання держави-цивілізації. Якою ж має бути геоекономічна стратегія в ХХІ ст.? На думку В. Дергачова, “ринкові цінності утилітарні й легко вимірювані в грошових одиницях, відображають піклування людини про самого себе. Моральні цінності виражають турботу про інших і не піддаються виміру. Розповсюдження ринкових цінностей на політику, право, медицину, науку та інші сфери суспільного життя руйнує соціум. Підміна моральних принципів (“добре” чи “погано”) економічними (“ефективно” чи “неефективно”) становить головну загрозу стабільності капіталістичного суспільства... Геоекономічна стратегія веде до успіху і добробуту, якщо державі вдається створити критичну масу думаючих людей”.

Для сучасної світової економіки притаманна глобалізація, яка, водночас, супроводжується посиленням тенденцій регіоналізації. Принаймні, прогнозується світове господарство з трьома полюсами економічного і технологічного розвитку в Західній Європі, Північній Америці та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Такий стан справ приводить до появи світових міст (Нью-Йорк, Гонконг, Сингапур, Стамбул, Москва). Існує думка, що в ХХІ ст. інтерполіси, можливо, правитимуть світом. Наймогутнішими регіональними угрупованнями є ОПЕК, НАФТА, АТЕС і, звичайно, ЄС. Йдучи своїм стратегічним курсом розширення на Схід, ЄС створив програми ФАРЕ і ТАСІС та запропонував проект трансмодальних коридорів. Зокрема, програма ТАСІС, яка фінансує ринкову економіку в країнах СНД, сприяє розвитку сільського господарства, енергетики, реорганізації державних підприємств і розвитку приватного сектору, реформі державного управління, транспорту та телекомунікаціям тощо.

Сучасна *геокультура* тісно переплітається з геоекономікою, оскільки широко використовує поняття ідентичності. Однак, геокультурний підхід оперує з поняттями більш високого рівня, ніж геополітичний. Геокультура, на відміну від геополітики, ставить питання про “обіг ідентичності”: їх перенесення, перетворення, втрату, відновлення. Вона віддає перевагу категорії унікальності того чи іншого етносу, культурно-історичного типу. На відміну від культури в загальноприйнятому значенні, геокультурна унікальність практично не може бути втрачена і тому не потребує збереження та захисту.

Диференціація і зростаюча полярність між бідністю і багатством призводить до так званої “демографічної кризи”, коли народжуваність дітей не тільки незручна для індивідуальної сім'ї, але й безпосередньо призводить до бідності. “Незручність дітей” проявляється тим сильніше, чим розвинутіші товарно-грошові відносини та індустріальна фаза в цілому. Вже згадуваний С. Переслегін у своїй “демографічній теоремі” доводить, що народження першої дитини віддаляє сім'ю до межі початкового майнового стану, народження другої — переводить до більш нижчого класу. Як правило, при трьох дітях чи ще більшій їх кількості відбувається декласування сім'ї. На жаль, такими є реалії в Бангладеші, Бразилії та цілому ряді інших країн з низьким розвитком індустрії. За підрахунками сучасних демографів, затрати на розвиток,

виконання та освіти дитини в індустріальній фазі досить значні, й період дитинства продовжується до 16, 18 і навіть 23 років. Необхідно врахувати, що між 18 і 23 роками молоді люди вже створюють власні сім'ї. В сучасній Росії середній показник не підвищується позначки 1,2 дітей у сім'ї, що свідчить про зменшення індустріального населення на 3-5% в рік.

Цікава статистика щодо демографічної ситуації в Україні. Кількість дітей та підлітків у державі і людей старшого віку приблизно однакова — близько 20—22 відсотки. Щоправда, в останні роки перша зменшується. Частка людей старшого віку відповідно збільшується. В Україні відчутно прогресують процеси зменшення народжуваності й “старіння народу”. Збільшується кількість утриманців. Зростає навантаження на людей працездатного віку... За даними на 1 січня 1998 р., питома вага молоді віком 15—28 років у загальній чисельності постійного населення України становила лише 19,7%, а її кількість сягала близько 10 млн. осіб. Це надзвичайно мало. Адже саме з молоддю пов'язується перспектива країни, народу і культури”. На початку XXI ст. дикими виявляються пропозиції, які в 1798 р. вніс Томас Роберт Мальтус про регламентацію шлюбів, обмеження дітонародження, епідемії, війни, голодомор тощо. Але факт залишається фактом: демографічна ситуація стійка тільки при відповідній рівновазі між традиційною та індустріальною фазами розвитку.

І, нарешті, необхідно спинитися на сучасній георелігійній ситуації. На неї впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. До внутрішніх слід віднести наступні: логіка розвитку релігійного процесу; загальні тенденції розвитку релігійного життя за кожної окремої релігії; характер взаємодії та взаємовпливу релігій; характер впливу зовнішнього середовища, взаємодія з ним. Зовнішні чинники слід поділити на регіональні та глобальні. До регіональних належать: природні особливості території; історія розвитку та заселення території; демографічні характеристики населення та особливості розселення; урбанізація та міграції; етнічний склад населення; етнорелігійні групи, характер їх розселення; особливості природокористування; етногосподарські типи використання території; рівень соціально-економічного розвитку території. Серед глобальних чинників варто назвати міжнародне становище; геополітичну ситуацію в регіоні; тенденції в народонаселенні: демографічні, соціальні, етнічні, розселення, зайнятість та рівень життя; глобальні та регіональні екологічні проблеми.

Якщо поглянути на сучасну георелігійну ситуацію в Україні, то з'ясуємо, що домінуючим релігійним напрямом є християнство. Із загальної кількості релігійних організацій станом на 1 січня 1998 р. на громади послідовників християнства припадало 95%. Переважна більшість віруючих — православні. Греко-католицизм є другим впливовим християнським напрямом в Україні. На УГКЦ припадає 18,6% загальної кількості релігійних громад. Католицизм латинського обряду поширений головним чином серед польської меншини. Серед протестантських церков найбільшою є Всеукраїнський союз об'єднань християн-баптистів.

Виходячи з характеру конфесійної структури населення, регіональних етнокультурних традицій, особливостей розвитку, поширення та становлення окремих релігійних напрямів і течій у різних регіонах, Україну можна умовно поділити на 7 релігійно-географічних регіонів: 1) Волинський регіон (Волинська, Рівненська, північ Тернопільської області). Домінуючим напрямом є православ'я (УПЦ, УПЦ-КП); 2) Галицький регіон (Львівська, Івано-Франківська, частина Тернопільської області). Цілковите переважання католицизму, особливо греко-католицизму. Серед православних церков найбільший вплив мають УАПЦ та УПЦ-КП; 3) Закарпатський регіон (УПЦ, УГКЦ, Римська католицька церква, Свідки Єгови, реформати); 4) Подільсько-Буковинський регіон (Хмельницька, Вінницька, Чернівецька області). Переважають УПЦ і УПЦ-КП; 5) Центральний регіон (Київська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська та Кіровоградська області). Переважає православ'я (УПЦ, УПЦ-КП); 6) Південно-Східний регіон (Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька та Луганська області). В регіоні домінує УПЦ; 7) Південний регіон (Одеська, Херсонська, Миколаївська області та Республіка Крим). Переважає УПЦ. Георелігійна та конфесійна ситуація в Україні характеризуються складністю, динамічністю та мозаїчністю, які відбивають напруженість сучасного релігійного процесу.

5.2.2. Основні закони геополітики

До класичних законів геополітики належать: 1) закон фундаментального дуалізму; 2) закон посилення фактору простору в людській історії; 3) закон синтезу суші і моря.